

GRAFICUS - ARCHITECT LIEVEN CRUYL EN ZIJN GENTS WERK (1662-1684)

Gezicht op oostelijk Gent in 1678: tussen Vijfwindgaten, Keizer- en Sint-Lievenspoort

Luc Devriese - Adrien Brysse

In dit derde deel over het werk van Lieven Cruyl gaat de aandacht opnieuw naar zijn opmerkelijk stadsgezicht, uit 1678. De zeer goed weergegeven wijk 't Zand, tussen de Vijfwindgaten en de Keizers- en Sint-Lievenspoort, worden in dit artikel geïllustreerd en nader beschreven. Jammer genoeg bleef 'Oostelijk Gent 1678' begraven in Parijse archieven en is het werk bij ons niet of nauwelijks bekend. De omstandigheden waarin dit documentair zeer interessante werk in de vergetelheid geraakte, worden kort beschreven en er wordt voor gepleit daar iets aan te doen, bijvoorbeeld in het STAM, het museum voor Gentse stadsgeschiedenis.

'Up't Zandt'

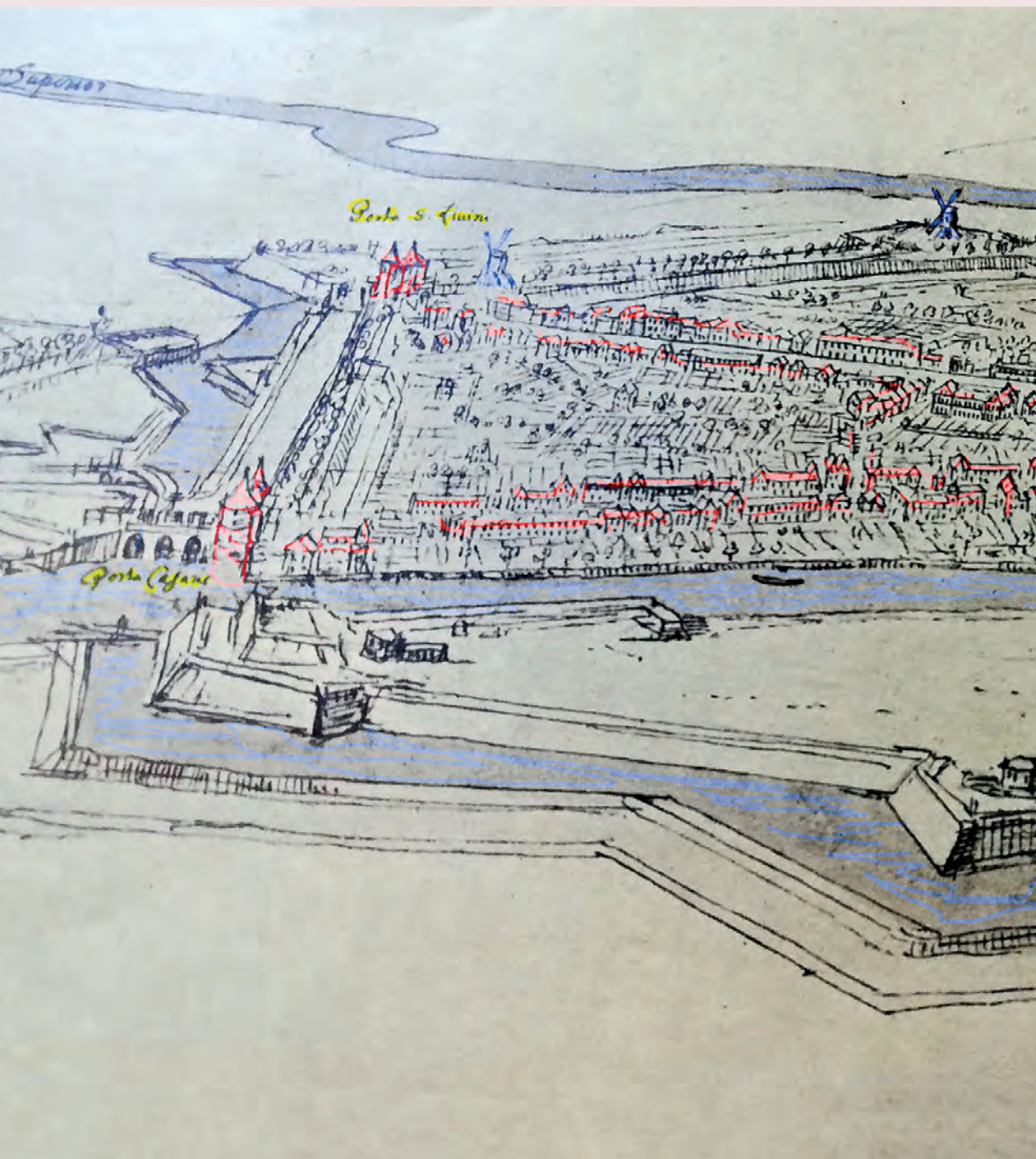
Een flink eind weg van de Muide, helemaal in het zuiden van de versterkte stad, ligt een tweede zone die op 'Oostelijk Gent 1678' heel goed proportioneel weergegeven is. De daar gelegen wijk 't Zand, kreeg in 2007 bij de oprichting van een 'Wijk aan zet groep' door actieve buurtbewoners abusievelijk de benaming 'Twee Poorten' opgespeld, naam afgeleid van de op de vesten gelegen Keizers- of Brusselsepoort en de Sint-Lievenspoort. Dat er op het noordelijke punt van hun wijk nog een derde poort lag bespreken we verderop.

In deze zone stroomt de Schelde Gent binnen bij Ter Platen. Bij Cruyl (afb. 1) zien we de waterloop doorheen de Muinkmeersen kronkelen, thans grotendeels ingenomen door het Albert I park of Zuidpark. Na het graven van de Muinkschelde verloor dit deel van de stroom sterk aan betekenis en eindigde in de jaren 1800 zijn bestaan roemloos als vervuild Oud Scheldeken (Van Wesemael, 1983).

De noordelijke grens van 't Zand (meer naar het stadscentrum dus) werd tot in de jaren 1300 gevormd door nog een derde poort. Aan beide zijden liep een stadsmuur die eindigde met twee ronde torens op de hoeken aan het Oude Scheldeken en het Klein Scheldeken (afb 2) In de korte tijd van haar bestaan werd ze in de stadsrekeningen naar haar ligging genoemd: 'Porte ten Wintgaten' (1325-1326) of 'de uterste poorte ter Oyen' (1330-1331). Ze was gebouwd bij heel belangrijke stuwten die veel langer bleven bestaan en de benaming Vijfwindgaten behielden, de naam van een straat tot op heden.

Afb. 2a. Links oostelijk gezicht op de stuw.
Vandaag in 2021 is dit alles al lang verdwenen.

Afb. 1. Up 't Zand: bijgekleurd fragment uit Cruyls 'Oostelijk Gent 1678'. Het nummer 15 rechts duidt het Begijnhof ter Hooie aan. Over de andere nummers: zie in de tekst. Rechts boven de Sint-Pietersabdij op de Blandijnberg. Boven links de (Opper)Schelde, kronkelend verder lopend doorheen de Muinkmeersen als zogenaamd Oud Scheldeken, met een gegraven afsplitsing, de Muinschelde (boven

rechts), en een verbinding met de Nederschelde, het Nieuw Scheldeken, waarover meer in de hoofdtekst. Net onder de bebouwing over de hele breedte: de Ne(d)erschelde. Helemaal onderaan de vestgracht met bastions, (ook) in blauw weergegeven met daarbinnen de onbewoonde Visserij en Binnenheirnis.

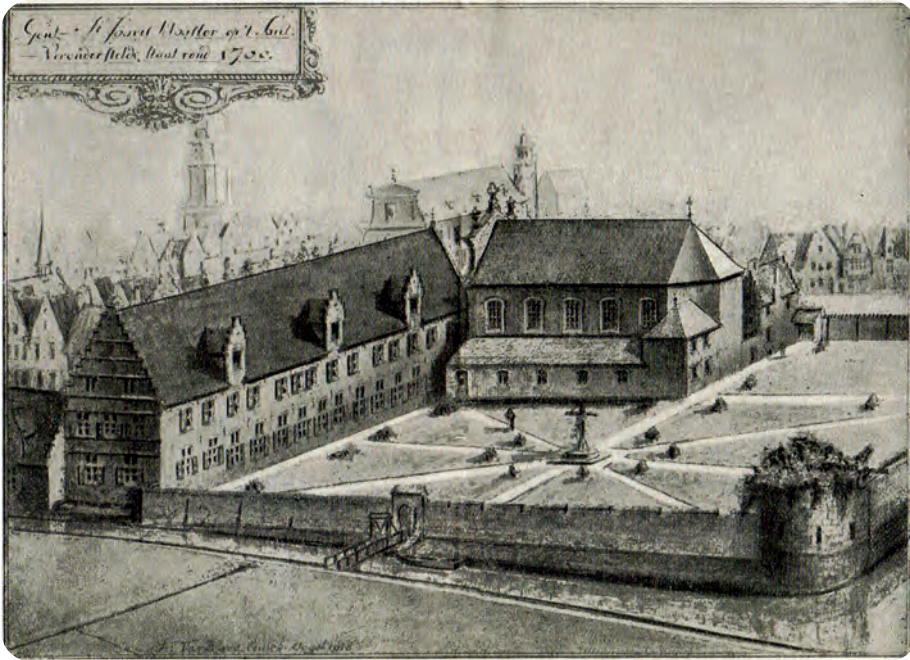
Afb. 2b. Rechts westelijk gezicht. Ook al lang verdwenen.

De bruggewelven over het water, gaten genoemd, zijn goed zichtbaar op ‘Oostelijk Gent 1678’. Het stuwcomplex was in de eerste plaats bedoeld om bij overstromingsgevaar zoveel mogelijk door de Opperschelde aangevoerd water te evacueren rechtstreeks naar de Neerschelde, nog vooraleer het stadscentrum bedreigd kon worden (Gelaude, 2018). Van het verval werd gebruik gemaakt om twee of drie watermolens te laten draaien. De stuwen waren regelbaar: de term windgat duidt op een overwelfde brugboog waaronder men een stuwdeur kon opwinden of neer laten (Devriese 2006 en 2007). Die Opper- Nederscheldeverbinding was dus meerdere eeuwen heel belangrijk. Na het verdwijnen van die functie werd de verbinding het Klein Scheldeken genoemd, maar op afb. 1 zie je dat het ‘Klein Scheldeken’ - negentiende-eeuwse naam - in 1678 helemaal niet klein was, wel kort.

Afb 3. Het Klein Scheldeken gezien vanaf de Vijwindgatenbrug richting O.L.V. Sint Pieterskerk (verz. Stadsarchief).

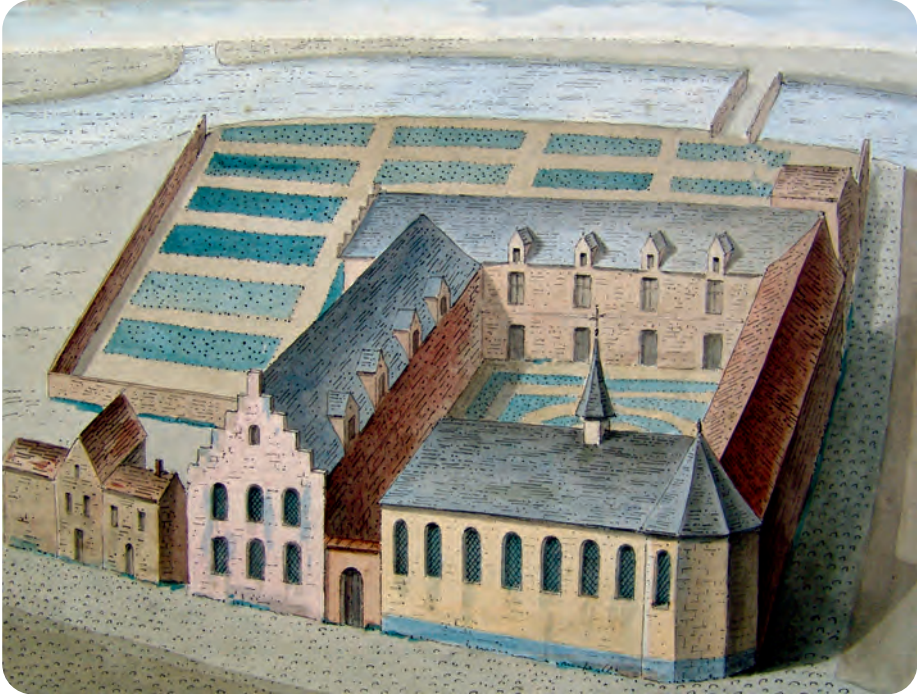
Rechts midden van de kaart prijkt nummer 15 boven het Sint-Jorisklooster (afb. 4), oorspronkelijk een onderkomen voor reizigers (hospitium, godshuis) dat op het einde van de Lange Violettestraat stond. Daar voorbij stond de Vijwindgatenpoort. Ze dateert van circa 1320 en gaf toegang tot een eerste van twee veertiende-eeuwse stadsuitbreidingen. Ze kende geen lang strategisch bestaan. Tot nog toe neemt men algemeen aan dat de stad zowat een halve eeuw later opnieuw werd uitgebreid met het Zand en de heerlijkheid van Raveschoot. In 1378-1384 zou dan omheen dit geannexeerde gebied de Keizervest gegraven zijn.

Afb. 4. De veronderstelde staat van het Sint-Jorisklooster in 1700 zoals getekend in 1918.
Op de achtergrond zie je de begijnhofkerk Ter Hooie.

Links onderaan op het gezicht staat de Porta Caesari (Keizerpoort) aangeduid. In oudere teksten werd ze Sinte-Clarenpoort genoemd naar het Rijke-Klarenklooster dat op de Guldenmeers langs de Schelde was opgericht op grondgebied van wat later Gentbrugge genoemd werd. In 1540 beval Keizer Karel de afbraak ervan, maar het calvinistisch bewind (1577-1584) nam de Keizersvest in de grote stadsomwalling op, zoals goed te zien op het hier weergegeven fragment van Cruyls 'Oostelijk Gent 1678'. Begin 1578 besloot het calvinistische stadsbestuur de kloostergebouwen uit strategische overwegingen met de grond gelijk te maken.

Stilaan verdween de herinnering aan dat klooster buiten de poort. In 1613 werd het herbouwd binnen de stadsvesten op 't Zand (nr 13 op afb. 1) in de Sint-Lievenspoortstraat (afb. 5). De Gentenaars spraken van toen af, zoals nu nog steeds over de Keizerpoort. De naam Brusselse poort werd later even populair en dat zal wel te danken zijn aan de aanleg van de 'calseyde weg Gendt naer Brussel' of Brusselse steenweg in het jaar 1705.

Afb. 5. Het Rijke Klarenklooster in de Sint-Lievenspoortstraat met achteraan de loop van de Oude Schelde (verz. Stadsarchief)

De veste naar boven volgend komt men aan de Sint-Lievenspoort (afb. 6). De naam staat in verband met de heilige Livinus of Sint-Lieven, een van de meest populaire heiligen van Gent. De poort lag op de weg die de Gentse processiegangers volgden naar Sint-Lievens-Houtem en verder naar het zuiden van Oost-Vlaanderen: de streek van Zottegem en Geraardsbergen.

Op 'Oostelijk Gent 1678' is zeer goed te zien, hoe vanuit beide poorten twee lange straten vertrekken als in een gelijkbenige driehoek en samenkomen aan de Vijfwindgaten. Nagenoeg bij het kruispunt werd in 1613 aan de Sint-Lievenspoortstraat het nieuwe Sint-Claraklooster (nr. 13 op de kaart Cruyl en afb. 5) herbouwd.

Afb. 6. Sint-Lievenspoort in de tijd dat de ooit zwaar versterkte stadspoort enkel nog dienstdeed als tolpoort. Bemerkt het houten tolwachtershuisje tussen de twee poortopeningen. De brede was vooral bedoeld voor wagens en karren, de nauwe voor voetgangers (schilderij van Pieter de Noter in STAM, overgenomen uit Van Doorne, 1995)

Op afb. 7. zie je een majestueuze woning op de hoek van de Sint-Lievenspoortstraat met het doodlopende Sint-Clarastraatje, destijds uitmondend op het Klein Scheldeke. Daarin werd later brouwerij De Rockere en nu de koffiebranderij De Draak gevestigd. Aan de andere kant van het kruispunt, bij het begin van de Brusselsepoortstraat, stonden de gebouwen van het Pestlijdershuis uit 1672. In 1754 werd het complex verbouwd tot een ruiterskazerne. Tussen beide hoofdstraten lopen twee verbindingswegen, de Krevelstraat en de korte Ommegangstraat.

Afb. 7. Rechts voorbij het Sint-Clarastraatje de statige woning waar De Rockere een brouwerij had en vandaag een koffiebranderij gehuisvest is. (privé verz.)

‘Oostelijk Gent 1678’: waarom zo weinig gekend?

Aan het einde van dit verhaal proberen we uit te leggen hoe het komt dat dit voor Gent waardevolle stuk, gemaakt door een van zijn bijzonderste kunstenaars, zo weinig gekend is. In de eerste plaats was het werk van Cruyl niet bedoeld als kunstwerk of pronkstuk. Wellicht werd het enkel gebruikt door de onbekende, vermoedelijk militaire opdrachtgevers als visueel hulpmiddel, wanneer ze wilden uitleggen hoe die grote overwinning behaald werd door de legers van Louis le Grand (alles was groot en groots bij die meneer, vooral zijn ego).

Nadat de glorieuze inname van Gent al lang vergeten was, werd het Gezicht op Gent vermoedelijk aldoor bewaard in officiële Franse instellingen, zoals de Manufacture nationale des Gobelins in Parijs, de plek waar het in het begin van vorige eeuw aangetroffen werd. Het werk kon nog geëxposeerd worden in 1911 in de afdeling oude Vlaamse Kunst van de wereldtentoonstelling.

Het kwam aan het licht op een ongelukkig moment: aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog. In 1914 publiceerde Paul Bergmans, toen hoofd van de universiteitsbibliotheek, een korte tekst daarover in het Bulletin van *de Gentse Maatschappij voor Geschiedenis en Oudheidkunde*. Daarin staat te lezen dat de plaatselijke Commissie van Monumenten het plan opvatte een fotografische reproductie te laten maken van het stuk. Hetgeen effectief gebeurde, ondanks de moeilijkheden die de opdracht met zich meebracht: het papier was toen al sterk aangetast. Bovendien waren de afmetingen (212cm lang, 42cm hoog) van dien aard dat er technische hulpmiddelen moesten worden gebruikt. Middels discrete retouches slaagde de fotograaf Malvaux erin ‘d’*établir des clichés superbes*’. Afdrukken aangevuld met het commentaar van Bergmans werden vermoedelijk in beperkte oplage gepubliceerd door de Commissie (Bergmans, 1915). Maar W.O. I kwam meer dan enkel wat roet in het eten gooien. De zorg om dit soort zaken werd verdrongen door belangrijker bezigheden. Proberen te overleven, bijvoorbeeld.

De publieksbekendheid van het Gezicht op Gent van Cruyl kwam die klap blijkbaar nooit te boven. Het originele plan bleef in Parijs. Bestaat het nog? Gelukkig bleven de foto’s en de reproducties door de Commissie van Monumenten bewaard. Een ervan konden we inkijken en fotograferen in de leeszaal van de UGent Boekentoren. Het hier in GT weer gegevene is dus een foto van een foto van een schets, die we bijgekleurd hebben. Misschien kan een restauratie - reconstructie gemaakt worden van ‘Oostelijk Gent 1678’ en kan die ten-

toongesteld worden in het STAM als aanvulling bij ‘Gent in 1534’, een van de pronkstukken van het stadsmuseum.

Met dank aan Frank Gelaude

Bibliografie

Bergmans, P. (1914). Cruyl, Lieven. Vue panoramique de Gand en 1678. In: *Bulletijn der Maatschappij voor Geschied- en Oudheidkunde te Gent*, jg. 22, p. 36-43.

Bergmans, P. (1915). *Panorama de Gand en 1678 par Lievin Cruyl*, Commission des Monuments de la ville de Gand, Gent. p. 1-3.

Devriese, L. (2006 en 2007). Stadsverdediging aan de Keizersbrug en de Sint-Lievenspoort. Een vergeten relict van het gebastonneerde Gent. Delen 1 en 2. In: *De Heraut*, jg. 41 nr. 4, p. 315 en jg. 42 nr. 1, p. 3-15.

Gelaude, F. (2018). *De vroege hydrografie van de stad Gent, een geomorfologisch en historisch onderzoek van menselijke ingrepen in de waterhuishouding van het middeleeuwse Gent*. Onuitgegeven doctoraalscriptie, UAntwerpen, p. 139, 143, 248.

Neve, J.E. (1929). *Gand sous l'occupation par Louis XIV. 1678, 17 1-1706 et en 1708*. Gent, Claeys-Verheughe.

Van Doorne, G. (1995). *Gent schoon geprent*. Gent. Snoeck-Ducaju.

Van Wesemael, M. (1983). Neen, de Oude Schelde is niet altijd oud geweest. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 12, p. 186-214.

Ideaal corona-vrij eindejaarsgeschenk

Betaal een extra abonnement (20 euro).

Het volstaat bij de ‘mededeling’ de naam en het zendadres van de begunstigde aan te geven.